

A hazai pedagógia szaksajtó-kutatás történetéhez: a Pedagógiai Szemle genezise

Pénzes Dávid*

Az utóbbi bő évtizedben intenzív kutatások kezdődtek meg a hazai nevelésügy 1945-öt követő időszakáról. És bár ez a korszak időben közel van, mégsem akadályozta az ebből fakadó személyes érintettség a kutatásokat. A kutatók változatos témák iránt érdeklődve, változatos kutatómódszertant választva próbálják meg nemcsak feltárni, hanem megérteni a korszak személyi mozgásait és intézményi változásait. Mivel az 1948-at követő időszakban – a szó legszorosabb értelmében – radikális változások történtek (nemcsak a hazai oktatásügy területén), még ma is elmondható, hogy ismereteink bővítésre szorulnak, annak ellenére, hogy már számtalan kérdésben sikerült körvonalazni, rekonstruálni az eseményeket. Jelen munkámmal én is egy „fehér folt” megvilágítását tűztem ki célul: az ötvenes évek hazai sajtóátalakulásának részeként megalakult Pedagógiai Szemle – mely ma már Új Pedagógiai Szemle címmel jelenik meg – genezisének vázlatos megrajzolásával.

Kulcsszavak: neveléstörténet, ötvenes évek, sajtótörténet, sajtókutatás

Bevezetés

A tudományos közélet felbecsülhetetlen emlékei azok a folyóiratok, amelyek az adott tudományt meghatározó szövegeknek helyet adva, vitákat generálva, tudományos életpályákat pozitív és negatív értelemben egyaránt befolyásolva meghatároztak egy-egy korszakot és generálnak szakmai vitákat napjainkig. A folyóiratok kiadása tudományos iskolák és tudományos paradigmák jelentős fordulatait, valamint korszakhatárok időpontjait egyaránt jelezhetik. Így bevezetéképpen indokoltnak tartom, hogy írásomban egy rövid áttekintés erejéig kitérjek a hazai neveléstudományi- és általános sajtókutatás előzményeire is.

Tanulmányom tulajdonképpen célja azonban egy olyan folyóirat alapításának körülményeit feltárni, amelynek funkciója egy új politikai rendszer és annak oktatáspolitikai alapvetéseinek legitimációja. Ennek keretében megvizsgálom a lap létrejöttének időszakából fennmaradt levéltári forrásokat, az abban fellelhető kezdeti koncepciókat, mind a lap tartalmával, mind pedig a politikai funkciójával kapcsolatban. A Pedagógiai Szemle alapításával kapcsolatban felmerül a kontinuitás és diszkontinuitás problémája is, hiszen a jól ismert és nagynevű Magyar Paedagógia című lap megszüntetése szinte egybeesik az új lap indításával, ami egyben annak szimbolikus bizonyítéka is, hogy az új rendszer nem vállal közösséget a korábbi neveléstudományi elittel. A Pedagógiai Szemle jóval később, 1991 után hasonló metamorfózison megy át, amikor is Új Pedagógiai Szemle címmel jelenik meg, ebben azonban a megújulás szándéka és a vállalható kontinuitás együtt van jelen.

Sajtótörténeti kutatások

A hazai sajtótörténeti kutatások egyik fehér foltjaként tartjuk számon az 1945 utáni korszakot (Széchenyi, 2004). Ennek számtalan oka van, melyek kifejtése meghaladná a jelen szöveg kereteit. Ezt részben árnyalja az a tény, hogy a hazai sajtótörténet elmúlt 20 esztendejével – de akár a közelmúlttal is – több kötet is foglalkozott már (Gyuricza, 2012; Paál, 2013). Ugyanakkor a sajtó átfogó, 1950–1989 közötti időszakának valódi elemzésére csak kevesen vállalkoztak. A kevés publikáció között érdemes megemlíteni Takács Róbert monográfiáját, amelyben a

* Az ELTE PPK Neveléstudományi Doktori Iskolájának doktorjelöltje, kollégiumi nevelőtanár. E-mail: penzes_david@yahoo.com

politikai újságírást elemzi. Írásában kiemeli, hogy „1945 előtt a hazai napilappiac rendkívül változatos képet mutatott. A két világháború között több száz politikai napi- és hetilapot adtak ki, csak a fővárosban kéttucatnyi napilap jelent meg.” (Takács, 2012. 57.). S mindezek felül a lapok külön reggeli, déli és esti példányokkal versenyeztek az olvasók kegyeiért. Mindez azért fontos, hogy lássuk, milyen pezsgő folyóirat-kiadás volt a második világháborút, azaz a vizsgált korszakunkat megelőző időszakban. Horváth Attila monográfiájában a sajtó és a politika kapcsolatáról ír, az 1945 és 1989 közötti időszakot hat részre osztva fel (Horváth, 2013a). Rámutat arra a tényre, hogy a politikai törésvonalakat – különösen Sztálin halála után, Nagy Imre hatalomba helyezését követően – a magyar sajtó is leképezte (Horváth, 2013a. 47.). Úgy véli továbbá, hogy az 1947-től elindított tisztogató-sok színvonalcsökkenéshez vezettek az újságírás világában, melyet a szerzők iskolai végzettségéről szóló adatokkal bizonyít (Horváth, 2013a. 34.).

Az 1945 utáni sajtó jogi szabályozásával Révész T. Mihály foglalkozott. Kutatásai alapján elmondható, hogy a sajtó szabályozása a törvényhozás egyik „mostohagyereke” volt: „az volt a szembetűnő, hogy a döntéshozók, a politika aktív alakítói e területtel csupán szórványosan, s mondhatni érintőlegesen foglalkoztak” (Révész, 2013. 421.).

Az általános sajtótörténeti kutatások esetében kiemelt figyelem összpontosult a cenzúra és a sajtónyilvánosság kutatására. Pruzsinszky Sándor például az inkvizíciótól az első világháborúig tekinti át a cenzúra kiemelten fontos történeti megnyilvánulásait (Pruzsinszky, 2014). Horváth Attila pedig a témánk szempontjából is fontos korszakot vizsgált, a magyarországi sztálinista diktatúra és az azt követő Kádár-rendszer média, sajtó és könyvkiadásának cenzúráját (Horváth, 2013b). Takács Róbert korábban hivatkozott művében a sajtóirányítás kérdéskörének kapcsán ennek a problémának egy sajátos formáját mutatja be, a Kádár-rendszer politikai újságírásában működő öncenzúrát (Takács, 2012. 158–166.).

Bár a politikai sajtó egyes sajtótermékeinek kutatása jelentős múltra tekint vissza (például Bolgár, 1994; Takács, 2013), a szakmai lapok története jórészt feltáratlan. Ez utóbbi munkához szeretnék hozzájárulni jelen írással.

Hazai neveléstörténeti sajtókutatások

Ha végigtekintünk az elmúlt bő egy, másfél évtized pedagógiatörténeti kutatásain láthatjuk, hogy a pedagógiai szaksajtó már nem csak, mint hagyományos neveléstörténeti forrás, hanem – aktuálisan, új módszerek bevonásával – mint speciális elemzéseket lehetővé tevő matéria is számot tart a kutatók érdeklődésére. Vagyis nem pusztán a bennük közölt tartalmak érdekesek, hanem például a folyóiratokat alapvetően meghatározó képi világ, vagy éppen a hivatkozások, a különféle tematikák, az aktualitások előfordulási gyakorisága is a kutatók látókörébe került (Biró és Pap, 2007; Mede, Csaba és Csizovszkyné, 2012).

A fentieknek megfelelően a kutatások sokféleségével találkozhatunk. Ezek csoportosítása, tipologizálása több szempontból is nehézkes, hiszen a kutatási területek és időhatárok tekintetében – túlzás nélkül állítható – szerteágazó publikációkkal találkozhatunk. Épp ezért célszerű a kutatott korszakot alapul venni és erre alapozva áttekinteni a módszertani sajátosságokat.

Amennyiben a korszakot vesszük alapul, úgy a dualizmus-kori sajtó a legtöbbet kutatott időszak. A kutatások sokfélesége kiterjed a sajtóban megjelent gyermekképre (Szabolcs, 1999, 2011) éppúgy, mint a korszak női sajtójának kutatására (Kereszty, 2012), vagy a korabeli pedagógia mikrohistóriájának sajtórepresentációjára (Baska, Nagy és Szabolcs, 2001). De nem elhanyagolható a kutatók által alkalmazott módszerek sokszínűsége sem. A reform-, valamint alternatív pedagógiai mozgalmak történeti kutatásai során elengedhetetlen a századforduló

sajtótermékeinek kutatása, hiszen a – mindenkori – szaksajtóban felvetett témák és témakörök jelzik a kortársak érdeklődését és az aktuális, tudományos paradigmákat (Németh és Pirka, 2013).

Míg a dualizmus – és tegyük hozzá: a reformkor – igen kedvelt korszaka a sajtótörténeti kutatásoknak, addig a huszadik század, viharos politikai fordulataival és a sajtótermékek jelentős – ideológiai – átalakulásával igazi fehér foltnak számít még napjaikban is, annak ellenére, hogy komoly kutatások vannak ezen a területen is, különösen a '60-as évek hazai pedagógiai sajtójáról (Géczi és Darvai, 2010a; Darvai, 2011; Somogyvári, 2013, 2015).

Beszélhetünk regionális kutatásokról is, amelyek egy-egy nagyobb régió pedagógiai szaksajtótermékeinek különféle aspektusaival, így például mennyiségi és minőségi kérdéseivel (Radnai, 2002), valamint akár egy tanészék és a környező pedagógiai folyóiratok kapcsolatával foglalkozik (vö. Vincze, 2007). Ezek a kutatások elsősorban az adott régióra kíváncsiak, valamint a neveléstudományi, pedagógiai tanszékek kapcsolatrendszerére.

A 20. század közepének, második felének – az ötvenes évektől a kilencvenes-, kétezres évekig bezárólag – neveléstörténeti szaksajtójának kutatása meglehetősen későn kezdődött el. Ezeknél a kutatásoknál már sokkal inkább a módszertani repertoár újszerűsége jellemző. Ez a módszertanában igen egyedi, „posztmodern szemléletmód” véleményem szerint abból is fakad, hogy nem állnak rendelkezésre összefoglaló nagymonográfiák a korszak neveléstörténetéről, oktatáspolitikai-történetéről, így a szerzők kénytelenek a szaksajtó, módszertanában sokoldalú elemzésére támaszkodni, ha értelmezni akarják a korszakot. Ezek egy-egy jelentősebb esemény sajtótörténeti visszhangjára éppúgy vonatkoztak (Géczi, 2005), mint a korszakot áttekintő, a periodikák szovjetizálásának kérdéskörére (Géczi, 2010); vagy a különféle orgánumokban megjelenő tanító- és gyermek (úttörő, kisdobos stb.) idealista ábrázolására (Géczi és Darvai, 2010b; Somogyvári, 2013).

A „posztmodern” pedagógiatörténeti kutatások már olyan finomságok feltérképezésével foglalkoztak, amelyekhez – a tudománymetriák alapját képező – hivatkozásokat is felhasználtak (vö. Biró, 2009), ám ezek a sajtótörténeti kutatások esetében már egészen más szempontból játszanak szerepet. Utóbbi esetében ugyanis például a hivatkozások száma nem pusztán azt jelöli, hogy kinek mekkora a – mai fogalmainkkal élve – Hirsch-indexe vagy impaktfaktora, de az adott szerző tekintélyére és a „politikai” értékére is rámutat az adott tudományon belül. A kutatások természetesen más konzekvenciák levonására is alkalmasak, így a neveléstudomány kommunikációjának felmérése révén meghatározhatóvá válnak a főbb tematikus csomópontok, valamint az is, hogy egy-egy külföldről importált újdonság mikor gyűrűzik be a magyar szaksajtóba (Biró és Németh, 2009), de lehetőséget nyújt arra is, hogy önreflexió tárgyává tegyék az adott tudományterületen megjelent publikációkat (Mede, Csaba és Csizovszkyné, 2012).

A sajtókutatások fókuszában állhat egy-egy lap története is, erre van precedens olyan, a korszakban kiemelkedően jelentős folyóirat esetében, mint a *Mozgó Világ* (Németh, 2002), ugyanakkor neveléstörténeti szempontból releváns folyóirat történetéről – ismereteim szerint – *Mészáros István* (1992) és *Szabolcs Éva* (2000) Magyar Paedagógiáról szóló tanulmányain kívül nem olvashatunk szöveget.

A sajtóorgánumok keletkezéstörténete eddig nem került a hazai pedagógiatörténeti, neveléstörténeti kutatások homlokterébe. Véleményem szerint azonban az 1950-es évek átalakulásai, nehezen vagy egyáltalán nem érthetőek meg a (szak)sajtó korabeli szabályozásának, a lapok keletkezésének áttekintése nélkül.

Az 1945–1948 közötti pedagógiai szaksajtó

A második világháború után Magyarország a szovjet érdekszférába került, ami ha eleinte nem is, de 1948 után már határozott irányt jelentett az ország történetében, annak minden területén: kül- és belpolitika, oktatás, tudó-

1. A korszakhatárokról, valamint a korszakolásról részletesen lásd (Rainer, 2011. 153–155.).

mány, egészségügy stb. Az, hogy az új korszak már 1945 után közvetlenül, vagy 1948-tól – korabeli szóhaszná-
lattal élve a fordulat évétől – számítható-e máig vitatott kérdés (vö. *Rainer*, 2011. 41–78.).²

A szaksajtót is átfogóan elemző monográfiájában *Golnhofer Erzsébet* alaposan feldolgozta a pedagógia
szakmai sajtójának 1945, de különösen 1948-at követő átalakulását.

A hazai sajtó – és nem csak a szaksajtó, hanem a tágabb értelemben vett sajtó is – egészen új helyzetben ta-
lálta magát 1945 után. A papírhiány nem kedvezett az újságkiadásnak és -írásnak, ahogy az anyagi erőforrások
hiánya, valamint a politikailag bizonytalan légkör sem. Az anyagi erőforrások hiánya különösen fontos, mert a
legtöbb lapot valamilyen társadalmi szervezet adta ki, akik a ezek eladásából és tagdíjakból fedezték a kiadáso-
kat.

A napi sajtóhoz hasonlóan, a pedagógiai szaksajtó is radikális változásokon ment keresztül 1945-öt követően.
Míg a két világháború közti időszakban megközelítőleg 30-40 folyóiratot adtak ki – ezek között voltak egy-egy
lapszámot, valamint egy évfolyamot megélt periodikák is, amelyek példányszáma 100-tól 500-ig terjedt, addig
1945 követően a Magyar Paedagógiai Társaság folyóirata, a Magyar Paedagógia maradt csak meg változatlan
formában.³ A Néptanítók Lapja helyett a kormányzat Köznevelés címen adott ki lapot, új pedagógiai folyóirat-
ként pedig egyedül a Pedagógusok Szabad Szakszervezetének folyóirata az Embernevelés jelent meg
(*Golnhofer*, 2004. 38–39.).

Rajk László – belügyminiszterként – feloszlattott minden 1945 előtti civil, polgári és egyházi szervezetet, így
eltűnt a szakmai és civil háttér. Mindezekeken felül – a papírhiányra hivatkozva – egy 1945-ös rendeletben kimond-
ták, hogy csakis a demokratikus pártok kaphatnak lapengedélyt. Ezt a rendelkezést még 1945 végén visszavon-
ták, de a meglévő papírmennyiséget pártpolitikai alapon osztották ki. Ebben a kérdésben, 1947-ig – a párizsi bé-
ke megkötéséig – a végső szót a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) mondta ki. A politikai jellegű döntése-
ket tehát a papírhiánnyal fedték el (*Golnhofer*, 2004. 39.).⁴

A fent említett feltételek közepette, viszonylag hamar megalapítottak három pedagógiai folyóiratot. A már
említett Köznevelést 1945-ben, az Óvodai Nevelést 1949-ben és a Nevelők lapját 1950-ben, amely egy 1944-es
alapítású, pedagógus-szakszervezeti folyóiratként (is) értelmezhető.⁵

A korabeli pedagógiai szaksajtó szerkesztőinek kompetenciáit *Géczi János* szűk spektrumúnak írja le (*Géczi*,
2010. 26.), ugyanakkor éppen vizsgált folyóiratunk a Pedagógiai Szemle kapcsán a következőket mondja: „...ha
magas hivatali, illetve közéleti pozíciójuktól és ideológiaközvetítői, transzlátori szerepüktől eltekintünk, *végtére*
is neveléstudományi szakemberek szerkesztették” (kiemelés P. D.). A lapok többségének esetében azonban a
tartalom meghatározói a párt által felügyelt köztisztviselők, „még csak nem is újságírók” (*Géczi*, 2010. 26.). Ta-
nulmányom további részében a Pedagógiai Szemle alapításának folyamatát vizsgálva részletesebben is kitérek
majd a szerkesztők személyi állományára.

2. *Gyarmati György* 2011-es monográfiájában 1945-től datálja a hazai sztálinizmus létrejöttét. Erről részletesen lásd *Gyarmati* (2011).
3. Később a Magyar Paedagógia esetében is kialakult a folytonosság-megszakítottság problematikája (vö. *Mészáros*, 1992; *Golnhofer*, 2004).
4. A „létező cenzúra” legnagyobb vesztese a katolikus egyház volt. 1939-ben 55 lapot adott ki 1945 után mindössze hármat (*Golnhofer*, 2004. 39.).
5. Lásd erről részletesebben (*Géczi*, 2010).

Egy új szaklap születése

Talán nem meglepő, hogy az 1950-es évek – az úgynevezett „Rákosi-korszak” – elején új folyóirat alapítása egyáltalán nem számított egyszerűnek, még abban az esetben sem, ha egy szakma új folyóiratáról volt szó.

A jelen tanulmányban vizsgált folyóirat alapítása sem volt zökkenőmentes, habár a folyamatra magára inkább csak következtetni lehet a fennmaradt források alapján. A lap – mely végül 1951-ben látott napvilágot, Pedagógiai Szemle címen – előkészületei során két tervezet is született, ami három változatban lelhető fel pillanatnyilag. Két előterjesztés fekszik a Magyar Nemzeti Archívumban (MNA)⁶, az egyik 1950. július 27. a másik 1950. augusztus 21. dátumozású, utóbbit a Nevelésügyi Főosztály jegyzi. Ezekon kívül egy előterjesztés a Magyar Tudományos Akadémia levéltárában (MTA Könyvtár és Információs központ) található 1950. augusztus 15. dátummal. Az akadémiai levéltárban talált tervezet érdekessége, hogy az „*Előterjesztés a »Pedagógiai Szemle« kiadására 1950*” című anyag a „*Pedagógiai Társaság átszervezésének kérdése és a Magyar Pedagógia ügye*” elnevezésű dossziéba került. Első ránézésre – mintegy előrevetítve a későbbi eseményeket – a Magyar Pedagógia⁷ című folyóirat megszűnését sugallja a mai kutató számára, miközben erről a dokumentumban sem nyíltan sem burkoltan nem esik szó. Nem lehetetlen, hogy pusztán iratrendezési hibáról van szó, ugyanakkor kétségtelen, hogy ebben a formában erősen sugalmazó jellegű. Ez a változat megegyezik a minisztériumi iratok között tárolt változattal (a későbbi tervezettel), mindössze néhány bevezető mondat hiányzik belőle, amely arra utal, hogy milyen politikai egyeztetés volt a szöveg megszületése mögött. Míg a minisztériumi példány tehát tartalmazza ezt, addig az Akadémiára küldött példányból kihagyták, vélhetően azért mert nem kívánták nyilvánossá tenni a háttérben zajló tárgyalásokat.

A tervezetekben a folyóirat céljai, a szerkesztőbizottság összetétele, valamint a kiadással kapcsolatos anyagiak kerültek vázlatosan bemutatásra.

A folyóirat első tervezete

Az 1950. július 17-én kelt első tervezetben Nevelésügyi Szemle című, új folyóiratra tesznek javaslatot. A dokumentum tájékoztat arról, hogy a javaslat megvitatása a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (továbbiakban: VKM) elvi főosztályának aktívájának körében zajlott. Itt érdemes kitérni – néhány mondat erejéig – a VKM korabeli felépítésére mert enélkül nehezen érthető meg a vizsgált folyamat. A háborút követően a VKM-et folyamatosan átszervezték. Amikor 1947 márciusában *Ortutay Gyula* átvette a tarcát, az általa irányított átszervezés már a negyedik teljes strukturális és személyi átalakítást jelentette 1945 óta. Ekkor a minisztérium III. főosztálya a „Nevelési elvi ügyek” nevet kapta, főosztályvezetője *Baróti Dezső* lett (*Welker, 1984. 37.*). Az ezt követő átalakítások során ez a főosztály/ügyszóosztály megnevezésében vagy a „nevelésügyi” vagy az „elvi” kifejezést folyamatosan őrizte. *Ortutay Gyulát* 1949-ben *Darvas József* váltotta a minisztérium élén. A tárca Nevelésügyi főosztályának feladata a szocialista nevelés kialakítása, a tankönyvek és tantervek megszerkesztése, a pedagógusok továbbképzése, dokumentációs anyag gyűjtése, valamint a Köznevelés című lap szerkesztése volt (*Welker, 1984. 90.*). 1950. augusztus elején felmentették az addigi államtitkárokat, Szávai Nándort és Bóka Lászlót, helyettük *Jóboru Magda* foglalta el az államtitkári posztot (*Welker, 1984. 97.*), akinek személye jelentőssé válik az elkövetkezendő évek nevelésügyében. Az októberben lezajló strukturális változások során a Nevelésügyi főosztályhoz tartozó Tankönyv és tanterv osztály átadta a tankönyvírással kapcsolatos technikai tennivalókat a Tankönyvki-

6. Korábban: Magyar Országos Levéltár.

7. A Magyar Paedagógia nem válhatott szocialista nevelésügyi folyóirattá, hiszen a rendszer tagadta a neveléstörténeti előzményeket, így abba az már nem fért volna bele.

adó vállalatnak (Welker, 1984. 99.). Az 1951 januárjában elfogadott legújabb struktúra szerint, a Nevelésügyi főosztály feladatai közé bekerült, hogy a Szovjetunióknak a szocialista nevelés terén eddig elért eredményeit feldolgozza és a magyar viszonyokra alkalmazza (Welker, 1984. 37–104.), ami a Pedagógiai Szemle célkitűzéseit tekintve is kiemelt fontosságú lesz. A Nevelésügyi főosztály vezetője ekkor már Kovács József, aki a lap megalakításában, mint a főosztályt közvetlenül irányító miniszterhelyettes vállalt szerepet. Amikor tehát a lap első tervezetében arról olvashatunk, hogy a javaslat megvitatása a VKM elvi főosztályának aktívja körében zajlott, a Nevelésügyi főosztály tisztségviselőire kell gondolnunk, akik a fentebb felsorolt feladatok mellett az új lap arculatának kialakításában és ellenőrzésében is részt kellett, hogy vegyenek.

Az indoklás szerint az Országos Neveléstudományi Intézetnek (ONI) – amelynek működését ekkorra már be is szüntették⁸ – volt korábban egy dokumentációs célokat szolgáló kiadványa, amely ONI Értesítő címen jelent meg, de csak szűk réteget volt képes tájékoztatni a Szovjetunió és a népi demokráciák közoktatásügyi kérdéseiről, hiszen gépelt kézirat formájában sokszorosították. A sok adatot, rendeletet és iskolaszervezettel foglalkozó cikket felvonultató kiadvány nem juthatott el a gyakorló pedagógusokhoz, így közvetlen pedagógiai támogatást sem tudott nyújtani az elméleti, illetve gyakorlati munkájukhoz. A tartalma elszakadt a legégetőbb politikai, pedagógiai kérdésektől. Végül soron nem járult hozzá ahhoz, hogy a gyakorló pedagógusok megismerhessék a Szovjetunió oktató-nevelő munkáját, és ezen keresztül javíthassák sajátjukat. „... a magyar pedagógustársadalomnak szüksége van egy olyan lapra, amely megfelelően tájékoztatni tudja olvasóit a Szovjetunió és a népi demokráciák nevelési eredményeiről, nevelési elveiről és kialakított módszereiről.” – olvasható a július 17. dokumentum második oldalán.

A tervezet megszövegezője a többi, a szövegezéskor (még) létező pedagógiai szaklaphoz viszonyítva pozicionálta az új lapot. A Köznevelés napi politikához kapcsolódó, rövid, főként didaktikai cikkei, a Magyar Pedagógia hosszabb lélegzetű, önálló kutatási eredményekre épülő, magyar szerzős tanulmányai és a Nevelők Lapja iskolai és iskolán kívüli agitatív jellegű írásai mellett a Nevelésügyi Szemle a Szovjetunió és a népi demokráciák folyóirataiban fellelhető pedagógiai tárgyú írások magyar nyelvű dokumentálására vállalkozik, ezzel fegyverezve fel a pedagógusokat a szocialista pedagógia ismeretére.

A javaslat szerint a lap szerkesztőségének aktívájában jelen lesz a VKM tanügyigazgatási főosztályáról:⁹ általános iskolai, középiskolai és kollégiumi ügyosztálya, a nevelésügyi főosztály részéről: az oktatás, didaktika, nevelésügyi csoport, tankönyvosztály és a dokumentációs osztály képviselői. Az aktíva feladata, hogy negyedévente meghatározza a lap általános politikai irányvonalát, havonta pedig a konkrét politikai feladatokat és tartalmakat.

A tervezet szerint a lap szerkesztője Göndör Tibor a VKM dokumentációs osztályának előadója lesz. A lektorálást az illetékes főosztályok szakelőadói végzik majd, a begyűjtött cikkeket a szerkesztő juttatja el az osztályvezetőknek, akik hivatali munkaként adják tovább a szakelőadóknak. Ez konkrétan azt jelenti, hogy egy hivatal munkatársai szaktudományos cikkeket lektorálnak, hivatali munkájuk részeként, hivatali időben. A lektorálás minden valószínűség szerint egyben cenzúrát is jelentett. Ugyan cenzúrahivatal elvileg nem létezett, de a gyakorlatban a „lapolvasás” hivatali kötelezettsége volt az Agitációs és propaganda osztály és a tájékoztatási hivatal több munkatársának. Bár ennek tényét Horváth Attila a napi sajtóval kapcsolatban közli, vélhetően a „szaklektorálásnak” is része lehetett a politikai ellenőrzés (Horváth, 2013b).

8. Az ONI működését egy 1950. április 29-i Minisztertanácsi Rendelet szüntette be (lásd (Knausz, 1994. 45–46.) és még részletesebben (Knausz, 1986.)

9. A VKM felépítését részletesen lásd: (Welker, 1984.).

Ami a példányszámot illeti, a tervezetben megfogalmazott cél az, hogy minden iskolába juttassanak el egy példányt, ennek alapján kell megállapítani a példányszámot, amely körülbelül 10 00 példányt jelent. Egy kiadványt négy ív terjedelműnek szántak.

A második tervezet

Az augusztus 21-i dátumozású tervezet már Pedagógiai Szemléről beszél, egy „elvi folyóiratról”. Ebben a szövegben megtaláljuk azoknak a személyeknek a nevét, illetve funkcióját, akik részt vettek a háttéregyeztetéseken. A teljes névvel beazonosítható személyek: *Lázár György* az MTA részéről, *Fraknói Júlia* a VKM középiskolai főosztályáról és *Róna Miklós* a VKM közoktatásügyi lapkiadótól. Továbbá *Jancsóné* a VKM tanügyigazgatási főosztályáról, valamint név nélkül a nevelésügyi főosztály osztályvezetője. *Lázár György* ekkor az Eötvös Loránd Tudomány Egyetem Pedagógiai Intézetének vezetője, az MTA Pedagógiai Főbizottságának tagja. A nevelésügyi főosztály főosztályvezetője a korábban említett *Kovács József*, ugyanakkor a tervezetben az osztályvezető kifejezést használják, tehát nem kizárt, hogy nem ő maga, hanem főosztályának valamelyik osztályvezetője vett részt az egyeztetésekben. Az első tervezet részletekbe menő leírása helyett a szerkesztési munkában résztvevőkről a második tervezet csak röviden nyilatkozik: a munka elvi irányítását a szerkesztőbizottság végzi, amelyben részt vesz a VKM, az MTA és a Pedagógus-szakszervezet. A szerkesztés közvetlen feladatát pedig egy négytagú „szerkesztési aktíva” látja el.

A lap céljainak megértése kapcsán érdemes beleolvasni az eredeti szövegezésbe:

„1. A Magyar Dolgozók Pártja programjában meghatározott szocialista magyar nevelésügy és pedagógia kialakulásának segítése a szovjet pedagógia eredményeire támaszkodva;

2. ennek megfelelően a marxista-leninista pedagógia elvi, módszertani és szervezési kérdéseinek ismertetése, különösen a szovjet pedagógia propagálásán és eredményeinek a hazai viszonyokra való alkalmazásán keresztül;

3. ennek alapján a magyar nevelésügy aktuális elméleti és gyakorlati kérdéseinek feltárása, elvi kiértékelése, a gyakorlati nevelőmunka elméleti irányítása és tapasztalatainak elvi általánosítása, az ellenséges elméletek és gyakorlati módszerek állandó bírálata, – a gyakorló pedagógusok széles rétegeinek bevonásával;

4. a nevelők politikai, ideológiai, pedagógiai színvonalának emelése, érdeklődésük felkeltése elvi kérdések iránt, mozgósításuk a pedagógia tudományának kialakítására és művelésére, és az általános tudományos kérdések nevelése, gyakorló pedagógusokból.”

E célkitűzések sokatmondóak, a szakmai összefüggések csaknem teljesen kimaradnak a megfogalmazásból, annál konkrétabban van jelen a politikai megfontolás. Nem kevesebb fogalmazódik meg ezekben a sorokban, mint, hogy új magyar pedagógiát és nevelésügyet kell létrehozni szovjet mintára, valamint elő kell segíteni a pedagógia tudományának megszületését. Ez utóbbi esetében a szovjet minta nincs is említve, ami nem is rejtetten arra utal, mintha ezidáig egyáltalán nem is beszélhettünk volna hazai neveléstudományról. Úgy tagadja meg tehát a múlt örökségét, hogy nem vesz tudomást a létezéséről.

A célkitűzéseket követően a dokumentum szerzője rátér a feladatokra, amelyekben a célkitűzésben felvillantott alapvetéseket részletezi is. Ebben a szövegrészben pozicionálja a lap arculatát,¹⁰ megnevezve az ellenségeket, kiemelve a példaképeket. Eszerint, a hazai pedagógia mostantól megtagad minden olyan eszmét, amely imperialista, klerikális, sovinszta-kozmpolita, pedológiai-pszichológista, revizionista és narodnyik. A felsoroltak

10. A tervezetben szó esik a Köznevelés című lapról, mint „agitatív, közoktatásügyi és didaktikai cikkek” közlőjéről, amely nem törekedhet az új ideológia tudományos szintű közvetítésére.

közül a pedagógiával szakmai értelemben közvetlenül a pedológiai-pszichológista irányzat hozható összefüggésbe, a többi általános politikai háttérösszefüggés. A Szovjetunióban *Sztálin* hatalomra kerülésével, az addig *Buharin* támogatását élvező pedológia *Buharinnal* együtt feketelistára, majd „kivégzésre” került (vö. *Sáska*, 2011. 60.). A pedológia, vagyis a gyermektanulmányozás Magyarországon a negyvenes évek második felében első sorban *Mérei* nevéhez kötődött. A *Mérei*vel szembeni „politikai hadjárat” – a pedológia okán – 1950-ben csúcsondott ki. A támadássorozat egyik főszereplője az a *Lázár György*¹¹ volt (*Knausz*, 1986), aki a Pedagógiai Szemle megalapításában is jelentős szerepet vállalt.

A lap feladatainak meghatározásakor a szerző(k) az új – szocialista – ifjúság új erényeit is felsorakoztatják, azaz új emberképet fogalmazznak meg, amelynek lényege a „bolsevik akarat és jellem, elvi szilárdság és forradalmi lendület”. Ez lesz végső soron az új nevelés lényege.

A pedagógiatörténet terén is kijelölik a folyóirat feladatait, amely lényegében a politikai önlegitimáció eszközevé teszi a diszciplínát. Feladatául tűzik ki, hogy megtanítsa milyen évszázados küzdelmet vívtak a „haladó” pedagógusok a klerikális reakció és a mindenkori uralkodó osztályok „mesterkedései” ellen és feltárja „a szovjet neveléstörténet győzelmes harcait a reakcióval szemben”.

11. *Lázár Györgynek* a korszak hazai pedagógiai életében játszott szerepéről bővebben lásd (*Golnhofer*, 2004; *Golnhofer és Szabolcs*, 2013).

Az első lapszám

A folyóirat első lapszáma „dupla számként” jelent meg 1951-ben szeptember–december időtartamot megjelölve. Természetesen, ahogy az lenni szokott, az eredeti tervekhez képest más szerkesztőgárdával. A felelős szerkesztő *Vaszko Mihály* lett, a szerkesztőbizottság tagjai pedig: *Balogh Elemér*,¹² *Davida Leóné*,¹³ *Jóború Magda*,¹⁴ *Kovács József*,¹⁵ *Köves Károly*,¹⁶ *Lázár György*,¹⁷ *Orbán László*,¹⁸ *Szokolosky István*,¹⁹ *Simonovits Istvánné*²⁰ és *Trencsényi-Waldapfel Imre*²¹. Hogy miért változott meg végül az eredeti tervekhez képest a szerkesztőbizottság és a főszerkesztő személye, kutatásaim során nem találtam magyarázatot.

Az új folyóirat első cikke a szerkesztőbizottság vezető ideológusának, *Joború Magdának* a tollából származott. A miniszterhelyettes első mondatában „a nevelők széles körének sürgető” követelésével indokolja a lap indítását. A valóságban sokkal inkább az MDP II. kongresszusán megfogalmazott kritika volt motiváló hatású. A hazai pedagógustársadalom ideológiai felkészültsége – vagyis a marxizmus-leninizmusban való elmélyültsége – korántsem volt elégséges. Az új tankönyvek és tantervek, már szigorúan a marxizmus szellemében íródtak, ezzel szemben „a pedagógusok kultúrájának és egy verbális marxizmusnak alapvetően szervesen illeszkedése”

12. *Balogh Elemér* (1917–1965) a filozófiai tudományok kandidátusa (Berlin, 1959), a politikába egyetemista korában kapcsolódik be, a Márciusi Front tagja. 1945-ben már a kommunista párt debreceni városi bizottságának első titkára 1948–1950 között az első pártiskolákon tanított, később a Pártfőiskola és az Orvostudományi Egyetem tanszékvezető tanára lett. Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon és <http://nevpont.hu/view/859>
13. *Davida Leóné, Bíró Erzsébet* (1896–1976) 1951-ig, 32 éven át az Erzsébet Nőiskola, később Teleki Blanka Gimnázium tanára, 1951-től nyugdíjazásáig a Központi Pedagógus Továbbképző Intézet tanszékvezető tanára. 1951-ben Kossuth-díjat kapott. Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon.
14. *Joború* (vagy *Joború*) *Magda* (1918–1982), magyar–latin szakos középiskolai tanár, művelődéspolitikus, a neveléstudományok kandidátusa (1962). Életében számtalan funkciót töltött be. 1947-ben a Magyar Kommunista Párt Központi Vezetőségének tagja lett, 1948-tól a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének főtítkára. 1950-től oktatásügyi miniszterhelyettes, 1958-tól 1966-ig, majd 1968-tól 1982-ig az Országos Széchenyi Könyvtár első női főigazgatója, egyidejűleg az ELTE BTK Pedagógiai Tanszékének egyetemi docense. 1948-ban Kossuth Érdemrenddel tüntették ki. Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon és <http://nevpont.hu/view/10600>
15. *Kovács József* (1912–1983), 1947-től tankerületi főigazgató, 1950-től közoktatásügyi miniszterhelyettes, 1953-tól a pedagógusok szakszervezetének elnöke/főtítkára és még ugyanezen évtől brüsszeli nagykövet. 1962-től nyugdíjazásáig a Nyíregyházi Tanárképző Főiskola igazgatója, majd főigazgatója. Az 1950-es tantervi reform munkálatainak irányítója. 1950-ben Kossuth-díjjal tüntették ki. Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon.
16. *Köves Károly* (1903–1969), 1948–1953 a Budapesti Pedagógiai Főiskola tanára, majd adjunktusa. A főiskola megszűnése után középiskolai tanár, az ELTE Apácai Csere János Gyakorló Iskolájának vezető tanára. A szakszervezeti ifjú munkás mozgalom vezetője (1945). A Pedagógiai Szemlének alapításától fogva 1956-ig szerkesztőbizottsági tagja. Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon.
17. *Lázár György* (1924–1978), görög–latin szakos középiskolai tanár, 1950–52-ben az ELTE Bölcsészettudományi Kara Pedagógiai Tanszékének tanszékvezető docense. A neveléstudományban játszott szerepéről bővebben lásd *Golnhofer* és *Szabolcs* (2013).
18. *Orbán László* (1912–1978), jogász a háború előtt is aktív közéleti szerepet vállalt, 1945–48-ban az MKP, 1948–50-ben az MDP Központi Vezetősége agitációs és propaganda osztályának vezetője. 1950–51-ben a VKM, 1951–53 az Oktatásügyi Minisztérium csoportfőnöke, majd Felsőoktatási Tanácsának titkára és a marxizmus-leninizmus oktatási főosztály vezetője. 1955–56-ban oktatásügyi miniszterhelyettes, 1974-től nyugalomba vonulásáig kulturális miniszter. Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon.
19. *Szokolosky István* (1915–1968), magyar–német szakos középiskolai tanár, a Pécsi Pedagógiai Főiskola igazgatója, majd az ELTE Pedagógiai Tanszékének tanszékvezető docense. 1958–1962 között a Pedagógiai Tudományos Intézet tudományos főmunkatársa, 1962 és 1965-ig az Országos Pedagógiai Intézetnél főiskolai tanár, majd 1965–67-ben ugyanott tanszékvezető. Emellett 1965-től haláláig a BME Pedagógiai Tanszékének docense.
20. *Simonovits Istvánné (Beke Anna)* (1913–2002), matematika–fizika szakos középiskolai tanár, 1945–47 középiskolai tanár, majd a Művelődésügyi Minisztérium Tankönyvkiadó osztályának vezetője. 1956-tól az ELTE filozófiai tanszékének docense. Töredékes életrajzát fia, Simonovits Miklós matematikaprofesszor bocsátotta rendelkezésemre, melyet ezúton is köszönök.
21. *Trencsényi-Waldapfel Imre* (1908–1970), klasszika-filológus, irodalomtörténész, vallástörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1948 és 1950 között a Szegedi Tudományegyetem professzora, 1949–50 rektora. 1950-től haláláig az ELTE latin–görög-filológiai intézetének tanára, 1950–1953 között az egyetem rektora. Részt vett az úttörőmozgalom megszervezésében és pedagógiai irányításában. Az MTA Pedagógia Bizottságának 1950 és 1952 között elnöke. 1949-ben Baumgarten-díjat, 1970-ben Állami díjat kapott. Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon és (*Pénzes*, 2009).

nem segítette a tanítványok ideológiai tájékozódását (*Knausz, 1994. 48.*). *Révai* – a *Joború* által is hivatkozott – II. kongresszuson szólt az ellentmondásokról, amelyek az oktatás marxista áthangolása és eredményeinek ellentmondásossága között feszült. Ahogy az *Knausz Imre* is megjegyzi az általános ideológiai élethez képest az oktatás ezen téren fáziskésésben volt. Ezt emeli ki *Joború* is, amikor azt írja, hogy a nevelők ideológiai felkészületlensége okozza a zavarokat: „Nem egyszerű dolog az egyes szaktárgyak anyagának átértékelése, új tárgyi ismeretekkel való kibővítése. A szocialista nevelés és oktatás céljainak megismerését nem követi spontánul az e célokhoz vezető módszerek felismerése és biztos alkalmazása. Ezért vannak komoly hiányok a tanulók tudásában olyan döntő tárgyakban, mint a magyar nyelv és irodalom, matematika, történelem. Ezért folyik a marxista világnézetre s a szocialista ember döntő jellemvonására, a hazaszeretetre nevelés sokszor az anyag erőszakkal aktualizálásával, üres politikai szólammokkal, melyeknek nincsen komoly nevelő hatásuk.” (1–2. oldal). Természetesen a Közoktatásügyi Minisztérium is hozzájárul a jobb, alaposabb ideológiai ismeretek elsajátításához, ezt szolgálja – a Pedagógiai Szemlén túl – a Szocialista Nevelés Könyvtára is. A cikk végén kitér a lap céljaira, gyakorlatilag megismétli a második tervzetben leírtakat: a Pedagógiai Szemle célja, hogy az oktató-nevelő munkához ideológiai iránymutatást adjon, vagyis a gyakorlatban megfogalmazott kérdésekre ne pusztán gyakorlati, hanem ideológiai választ is közvetítsen, melyhez minél több „az élenjáró szovjet pedagógia eredményeit” ismertető cikkre van szükség.

Az első lapszám ezzel harmonizálva az ideológiai alapok megfogalmazására vállalkozik, vagyis elsősorban olyan szövegeket tartalmaz, amelyek a korszak alapvető nevelési elveivel, így a szocialista ember ideáljával foglalkoznak. Ezen elvek kibontása elsősorban a szovjet szerzők korábban megjelent cikkeinek magyar fordítása révén történik.

Így kerül be a lapba a leningrádi Pokrovszky pedagógiai intézet lélektani tanszéke vezetőjének *A. Sznyirman*-nak a tanulmánya is, amelynek eredeti változata 1950-ben jelent meg a Szovjetszkaja Pedagógika azévi harmadik számában. Azért kiemelendő *Sznyirman* cikke, mert rajta keresztül a lapban megjelenő legelső tartalmi elem – az éppen aktuálisan felértékelt –, a sztálini fordulathoz köthető *Makarenko* nézeteit foglalja össze a szovjet ember személyiségének lélektani vonásairól.²² A folyóiratban megjelent első tanulmány tehát végső soron a szovjet embereszmény sztálini felfogásának interpretációját nyújtja.

A szovjet szerzők mellé néhány magyar szerző írása is bekerült az első lapszámba, akik közül – az utókor számára is ismert név – *Pataki Ferencé*. Fontos eleme a lapszerkesztési koncepciónak, hogy a tanulmányok idegen nyelvű összefoglalói nem pusztán egy vagy maximum két bekezdést tettek ki – mint napjainkban – hanem meglepően nagy terjedelemben, több oldalon keresztül több nyelven, így franciául és németül is megjelentették azokat. Ezenfelül lényeges azt is látni, hogy a lap a struktúrájában a klasszikus tudományos folyóiratok felépítését követte, vagyis a hagyományos rovatszerű felosztást: az elején tanulmányokkal, majd recenziókkal folytatva, a végén pedig folyóiratszemplével zárva.

Összegzés helyett: korabeli reflexió a pedagógiai lapok olvasottságáról

1953-ban az Akadémiai Pedagógiai Állandó Bizottság elé került egy szerző megjelölése nélküli 3 oldalas dokumentum, amelynek címe: „*Javaslatok a pedagógiai folyóiratok rendszeresebb olvasásának előmozdítása érdekében*”.²³ A címből már sejthető, hogy a neveléstudomány korabeli képviselői nem voltak megelégedve a hazai

22. *Makarenko* felemelkedéséről *Sztálin* idejében részletesen lásd: (*Sáska, 2011. 62.*).

23. MTA Archív 201. doboz 2. dosszié.

pedagógiai folyóiratok olvasottságával és egyben azok gyakorlati alkalmazhatóságával. A dokumentum szerzője négy fő pontban és összesen hét alpontban részletezte, hogy miként tartják lehetségesnek a folyóiratok olvasottságának emelését. Hogy rendelkezésükre álltak-e „olvasottsági adatok” az nem derült ki a levéltári anyagokból – sokkal valószínűbb, hogy részben informálisan és kisebb részben formálisan kaptak visszajelzést –, az mindenesetre tény, hogy még mai szemmel nézve is meglehetősen realistán látták a helyzetet, ahogy a II. pont elején olvasható: „Meg kell teremteni *annak a lehetőségét, hogy a folyóiratokat minden pedagógus rendszeresen és alaposan tanulmányozhassa.*” [kiemelés az eredetiben – P. D.] A lapok olvasottságának növekedését az egyéni előfizetések számának emelkedését részben az írott anyag színvonalának emelésével képzelték el. A mai olvasói szemmel az abszurd mértékű bírálat résztvevőinek skálája a gyakorlati pedagógusoktól az oktatási minisztériumig terjedt volna. A dokumentum harmadik fő pontja a pedagógusok és különösen az iskolaigazgatók felelősségét veti fel. Eszerint a pedagógusok nem építik be kellőképpen a munkájukba a szakfolyóiratok anyagait, az iskolaigazgatóknak pedig nem feladata az óralátogatások és beszélgetések során felmérni, hogy a nevelőtestület tagjai vajon olvassák és használják-e a szakmai lapokban publikált új tudományos eredményeket.

De a tanfelügyelők és a szakfelügyelők felelősségét is épp így kiemeli a szöveg. A szerző ugyanis úgy véli, hogy amennyiben a pedagógusok értékelése során ellenőrzik a szakfolyóiratok használatát is, akkor „előbbutóbb rászoknak a pedagógiai folyóiratok olvasására”.

A levéltárban a témában fellelhető egy további dokumentum is, amelynek szerzője *Tettamanti Béla*, aki publikálandó szövegek bírálatáról, illetve az azzal kapcsolatos problémákról írt. A Pedagógiai Bizottságból – nézetkülönbségek okán 1953-ban – önként távozó *Tettamanti* a lektorálások időbeli elhúzódására panaszkodott, melynek következménye a néhány hónapos késések okán beálló „ideológiai elavulás”. Ennek magyarázata a korszak viharos változásaiban keresendő, amikor is „percek alatt” vetettek el korábban fontosnak tartott kérdéseket, elveket a politika felsőbb köreinek belső erőviszonyainak változásai mentén, valamint a Szovjetunióból érkező aktuális iniciatívák okán.

Szakirodalom

1. Baska Gabriella, Nagy Mária és Szabolcs Éva (2001): *Magyar tanító, 1901*. Iskolakultúra, Pécs. URL: <http://mek.oszk.hu/01800/01866> Utolsó letöltés: 2013. március 20.
2. Biró Zsuzsanna Hanna (2009): A magyar neveléstudományi kommunikáció jellemzői (1997–2006). Összehasonlító tudomány-szociológiai elemzés, avagy kísérlet egy nemzetközi kutatás adaptációjára. *Magyar pedagógia*, 1. 49–76.
3. Biró Zsuzsanna Hanna és Németh András (2009, szerk.): *A magyar neveléstudomány a XX. század második felében*. Gondolat Kiadó, Budapest.
4. Biró Zsuzsanna Hanna és Pap K. Tünde (2007, szerk.): *Posztmodern kihívások a pedagógiatörténet-írásban*. Gondolat Kiadó, Budapest.
5. Bolgár György (1994): *A New York Times sztori*. Fortuna Kiadó, Budapest.
6. Darvai Tibor (2011): A Tanító című neveléstudományi folyóirat ikonográfiai vizsgálata. 1963, 1970. *Iskolakultúra*, 6–7. 71–86.
7. Géczy János (2005): Az 1956-os balatonfüredi pedagógus-konferencia elő- és utóélete a pedagógiai sajtóban. *Magyar Pedagógia*, 3. 241–261.
8. Géczy János (2010): A hazai nevelésügyi folyóiratok, 1948–1956. In: *Sajtó, kép, neveléstörténet*. Gondolat Kiadó, Veszprém–Budapest.
9. Géczy János és Darvai Tibor (2010a): A gyermek képe az 1960–1980-as évek magyar nevelésügyi sajtójában. *Új Pedagógiai Szemle*, 3–4. 201–237.
10. Géczy János és Darvai Tibor (2010b): A sajtófotók gyermekképe a nevelésügyi folyóiratokban 1960–1980.

Iskolakultúra, 7–8. 35–53.

11. Golnhofer Erzsébet (2004): *Hazai pedagógiai nézetek, 1945–1949*. Iskolakultúra, Pécs.
12. Golnhofer Erzsébet és Szabolcs Éva (2013): Lázár György és a magyar pedológia – Mítosz és valóság. *Magyar Pedagógia*, 3. 133–151.
13. Gyarmati György (2011): *A Rákosi-korszak – Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*. Rubicon-Ház Bt., Budapest.
14. Gyuricza Péter (2012): *Média-csata-tér*. Pont jó nekem Kft., Budapest.
15. Horváth Attila (2013a): *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*. Médiatudományi Intézet, Budapest.
16. Horváth Attila (2013b): A cenzúra működési mechanizmusa Magyarországon a szovjet típusú diktatúra időszakában. In: Paál Vince (szerk.): *Magyar sajtószabadság és -szabályozás, 1914–1989: előadások a magyar sajtószabadság történetéhez*. Budapest, 2012. november 15. Médiatudományi Intézet, Budapest. 80–98.
17. Kereszty Orsolya (2012): A Nő és a Társadalom című folyóirat (1907–1913) működésének történetéhez. *Magyar könyvszemle*, 3. 334–351.
18. Knausz Imre (1986): A magyar „pedológia” pere – 1948–1950. *Pedagógiai Szemle*, 11. 1087–1102.
19. Knausz Imre (1994): *A közoktatás Magyarországon, 1945–1956*. Kandidátusi értekezés. Budapest. URL: <http://mek.oszk.hu/10000/10080/> Utolsó letöltés: 2013. május 18.
20. Mede Perla, Csaba Imola és Csizovszkyné Modrovich Ágnes (2012): Értelmileg akadályozott személyekkel foglalkozó publikációk. *Gyógypedagógiai Szemle*, 3. 207–213.
21. Mészáros István (1992): Magyar Paedagogia – Magyar Pedagógia 1892–1992. *Magyar Pedagógia*, 1. 5–24.
22. Németh András és Pirka Veronika (2013, szerk.): *Az életreform és reformpedagógia – Recepció és intézményesülési folyamatok a 20. század első felében*. Gondolat Kiadó, Budapest.
23. Németh György (2002): *A Mozgó Világ története 1971–1983*. Palatinus Kiadó, Budapest.
24. Paál Vince (2013, szerk.): *A magyarországi médiaháború története: Média és politika 1989–2010*. Complex, Budapest.
25. Pénzes Dávid (2009): A Debreceni Egyetem Pedagógiai Tanszékének részvétele az országos pedagógiai (köz)életben az ötvenes évek első felében. In: Biró Zsuzsanna Hanna és Németh András (szerk.): *A magyar neveléstudomány a XX. század második felében*. Gondolat Kiadó, Budapest. 57–72.
26. Pruzsinszky Sándor (2014): *Halhatatlan cenzúra*. Médiatudományi Intézet, Budapest.
27. Radnai Ferencné (2002): Pedagógiai folyóiratok Debrecenben. 1870–1945. In: Szendrey Sándor (szerk.): *Tanulmányok*. Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, Debrecen. 137–150.
28. Rainer M. János (2011): *Bevezetés a kádárizmusba*. 1956-os Intézet – L’Harmattan, Budapest.
29. Révész T. Mihály (2013): Egy törvényjavaslat elő- és utóélete. In: Szoboszlai-Kiss Katalin és Deli Gergely (szerk.): *Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére*. Universitas-Győr, Győr. 419–429.
30. Sáska Géza (2011): *Új társadalomhoz új embert és új pedagógiát!* Gondolat Kiadó, Budapest.
31. Somogyvári Lajos (2013): A szakmai kommunikáció képi megjelenítései (1960–1970). *Neveléstudomány: Oktatás – Kutatás – Innováció*, 3. 67–79.
32. Somogyvári Lajos (2015): *Ikonográfia a neveléstörténet-írásban. Pedagógiai életképek a hatvanas évekből*. Gondolat Kiadó, Budapest.
33. Szabolcs Éva (1999): *Tartomelemzés a gyermekkortörténet kutatásában. Gyermekkép Magyarországon 1868–1890*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
34. Szabolcs Éva (2000): Neveléstudomány és a Magyar Paedagogia 1892–1919. in: Németh András – Heinz-Elmar Tenorth szerk.: *Neveléstudomány-történeti tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest, 229–257.
35. Szabolcs Éva (2011): *Gyermekből tanuló az iskolás gyermek, 1868–1906*. Gondolat, Budapest.

36. Széchenyi Ágnes (2004): A huszadik század hiányzó magyar sajtótörténete – adósságlista és javaslat. *Magyar Tudomány*, 10. 1150–1163.
37. Takács Róbert (2012): *Politikai újságírás a Kádár-korszakban. Hatalom és újságírás viszonya, 1956–1988*. Napvilág Kiadó, Budapest.
38. Takács Róbert (2013): A Népszava „hiányzó” negyven éve. *Médiakutató*, 4. 45–59.
39. Vincze Tamás (2007): A Debreceni Iskola és a Protestáns Tanügyi Szemle. In: Brezsnay László (szerk.): *A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata*. Gondolat Kiadó, Budapest. 140–148.
40. Welker Ottó (1984): *A művelődésügyet irányító minisztériumok szervezete, ügybeosztása és vezető tisztviselői: 1945–1984*. Kézirat. Budapest.